

ANTIKRISZTUS VAGY MESSIÁS? II. FRIGYES ALAKJA A 13–14. SZÁZADI APOKALIPTIKUS GONDOLKODÁSBAN

II. Frigyes szicíliai királyról és német-római császárról minden, a korszakkal foglalkozó történelemkönyv említést tesz. Életéről és tevékenységéről meglehetősen sok forrás és bő szakirodalom áll rendelkezésünkre. Frigyes alakja megjelenik a kor eszkatológikus vonatkozású irodalmában is, mégpedig meglehetősen ellentmondásos személyiségként: van, akinek szemében ő a megtestesült Gonosz, míg mások Messiásként üdvözölték. Dolgozatomban megpróbáltam feltárni ennek a kettősségnek az eredetét és lehetséges okait, és bemutatni azokat a forrásokat, amelyek vagy az egyik, vagy a másik álláspontot képviselik.

II. Frigyes élete

Frigyes 1194. december 26-án született Jesiben, egy nappal azután, hogy apját, VI. Henriket Palermóban Szicília és a dél-itáliai területek királyává koronázták. Anyja, Konstancia a normann uralkodóház utolsó törvényes leszármazottja volt, így fia születése pillanatától Szicília és a Német-római Birodalom trónjának várományosa volt.¹ 1197-ben váratlanul meghalt VI. Henrik. Fiának a szicíliai koronához való igényét elismerték, de a kétéves gyermeket a német fejedelmek nem fogadták el. Alig egy évre rá Konstancia is meghalt, fiát az újonnan megválasztott III. Ince pápa gyámságára bízta, aki biztosította a gyermek jogait a dél-itáliai területeken, de nem állt érdekében, hogy német oldalon is a Staufokat támogassa. Itt Sváb Fülöp, Henrik öccse magát nyilvánította német királynak, de Adolf kölni érsek támogatásával az egyházi fejedelmek Brunswick Ottót, Oroszlán Henrik fiát választották meg.

1208-ra úgy tűnt, Sváb Fülöpnek sikerül megszereznie a pápa támogatását, de még ugyanabban az évben meggyilkolták. Az egyetlen lehetséges jelölt Brunswick Ottó maradt, mivel Frigyes ekkor még mindig fiatalos volt, és a pápa nem tagadhatta meg Ottótól a koronázást. A Welf-ellenes párt számára viszont Frigyes maradt az egyetlen alkalmas jelölt a német trónra. Az észak-itáliai városok megosztottak voltak, néhányan ugyan Ottó pártján álltak, de nem az összes, és a Stauf-párti városok csatlakoztak a német felkeléshez. Ottónak vissza kellett vonulnia, és ezzel megnyílt az út Frigyes előtt. Német uralkodóvá választásával viszont a szicíliai és német korona egy kézbe került volna, körülzárván a pápai területeket. Ennek elkerülésére Frigyes megesküdött, hogy nem fogja egyesíteni a két birodalmat, és Szicília trónjáról lemondott csecsemő fia, Henrik javára. 1212-ben német területre ért, ahol „Isten és a pápa kegyelméből” királlyá koronázták Mainzban.

Frigyes szabályos koronázására 1215. július 25-én Aachenben került sor, ahol az uralkodó új Nagy Károlyként lépett fel.² Ekkoriban már megfordult a fejében a német és a szicíliai korona egyesítésének gondolata, de III. Ince haláláig nem szegte meg esküjét. A német területek Frigyesnek inkább hátországot és állandó jövedelemforrást jelentettek, de érdemi változásokat nem akart bevezetni a császárságban. Annak ellenére, hogy ekkorra már világossá vált, hogy Frigyes nem fogja megtartani a pápának tett ígéretet, III. Honorius pápa császárrá koronázta Rómában 1220-ban. A pápa igyekezett minél messzebb lekötni Frigyeset, ezért őt nevezte ki a készülődő kereszties hadjárat vezetőjének, amire Frigyes már aacheni

koronázásakor fogadalmat tett, és vállalta, hogy kiközösítés terhe mellett elindul. Szentföldi törekvéseit előremozdította az is, hogy Konstancia halála után feleségül vette Jeruzsálemi Jolántát, és felesége révén névleg Jeruzsálem királya lett. Mivel azonban a szicíliai kormányzatot nem sikerült stabilizálnia, a hadjárat egyre késett. 1227-ben mégis összegyűlt a had Brindisiben, de a nyári melegben elharapódzott a járvány, és Frigyesnek, aki maga is megbetegedett, vissza kellett fordulnia. Az új pápa, IX. Gergely már nem volt olyan türelmes, mint Honorius, és azonnal kiközösítette. Általános megrökönyödéssre a kiátkozott császár ezekután mégis elindult, és 1228-ban bevonult Jeruzsálembe, de haza kellett térnie, mivel a pápa megtámadta szicíliai birtokait. A két fél között csak 1230-ban állt helyre a béke.

Frigyes szicíliai királyságának reformjaival volt elfoglalva, és nem mutatta jelét, hogy Itália ellen törne. Erős, központosító kormányzása viszont elültette a félelmet a lombard városokban, hogy Frigyes előbb-utóbb megkísérli bekebelezni őket. Fia, Henrik önálló politikába kezdett, szövetségre lépett az újjáalakult Lombard Ligával, és harcot indított apja ellen. Frigyes átkelt az Alpokon, és miután maga mögött tudhatta a német fejedelmek támogatását, elfogta Henriket és fogságba vetette (később ott is halt meg).³ A cortenuovai csatában (1237. november 27.) leszámolt az ellene felkelt lombard városokkal is, majd törvénytelen fia, Enzo révén Szardíniára is rátette a kezét.⁴ IX. Gergely ekkor érkezettnek látta az időt, hogy feladja semlegességét, és 1239 virágvasárnapján ismét kiközösítette Frigyest.⁵ A császár válaszul megszállta a pápai államok nagy részét, de magát a pápát nem ejthette fogságba, mert akkor nem érthette volna el kiközösítésének feloldását. Az új pápa, IV. Ince Lyonba menekült, ahol 1245-ben egyetemes zsinat keretében megfosztotta trónjától Frigyest.

Az uralkodóval nem szakított az európai diplomácia, és Itália kormányzásában is sikeresebbnek bizonyult, mint a pápa által hátrahagyott bíborosok. A német területeken Raspe Henrik thüringiai tartománygróftól nyilvánították ellenkirállyá, de ő 1247-ben meghalt. A német főurak nagy része semleges maradt, és nem lépett fel Frigyes ellen. Pápai sikernek bizonyult viszont, hogy Párma fellázadt, és átállt a Lombard Liga oldalára. Frigyes ostrom alá vette a várost, de kudarcot vallott. Két évvel később, 1250-ben váratlanul megbetegedett és meghalt. Fia, IV. Konrád próbálta kézben tartani a birodalmat, de erőfeszítése nem volt sikeres. II. Frigyes halálától kezdve Németországban gyakorlatilag nem volt egységes kormányzat, Habsburg Rudolf megválasztásáig interregnumról beszélhetünk. A Stauf-dinasztia uralmának ezzel vége szakadt.

Antikrisztus-hit a középkori keresztény gondolkodásban

Mindennek, aminek kezdete van, egyszer vége lesz – ez a megállapítás a kezdetektől jelen van az emberi gondolkodásban. A végről való gondolkodás, az eszkatológia mélyen benne gyökerezik a zsidó-keresztény gondolkodásban. Legerősebb eleme a Jó és Rossz közötti kozmikus összecsapás, ahol végül a Jó fog győzedelmeskedni. A keresztény gondolkodásban a legautentikusabb forrás a Biblia; ez maga Isten kinyilatkoztatása, így minden szava megcáfolhatatlan igazság. A középkori ember számára Isten a legfőbb *auctor*; a Biblia igaza túlszárnyal minden egyéb irodalmi művet.⁶

A leghíresebb és legtöbbet idézett Apokalipszis-leírás a Jelenések könyvében található. A Végző Dolgokra vonatkozik Márk 13, 24–27 – eszerint a vég előtt olyan

keserű napok jönnek majd a világra, amilyenek nem voltak a kezdet óta. Erről szól Máté evangéliumának 24. fejezete is, ebben figyelmezteti Jézus tanítványait: „*Sokan jönnek majd a nevemben, s azt mondják magukról, én vagyok a Krisztus, és sokakat megtévesztenek.*”⁷ A háborúkról, ragályokról és hamis prófétákról szóló passzus egy öszövétségi részre, Dániel könyvére hivatkozik. E szerint a végső időkben olyan szorongatásban lesz része majd az embereknek, mint addig soha; ennek fog véget vetni az utolsó ítélet, amikor némelyek örök életre, mások pedig örök kárhozatra támadnak fel.

A középkori apokaliptikus gondolkodás központi gondolata a Máténál leírt ál-Krisztus figurája, az Antikrisztus volt.⁸ Ő egyfelől a nagy csaló, hamis Messiás, aki a megváltás álcája mögé rejt el gonosz szándékait, másfelől Krisztus tökéletes ellentéte, Isten ellenfelének, a Sátánnak kreatúrája. A totális gonosz megtestesülése lesz, az idők végén az egyház ellen fog támadni, de végül legyőzi vagy Mihály arkangyal, vagy Krisztus.

A középkori világvége-teóriákban kettős elgondolás van jelen: egyfelől a Máté 24. könyvében leírtak szerint a gonosz eljövetele jelzi a teremtett világ végét, a másik szerint a Jelenések könyvében leírt vadállatok – a gonosz megtestesüléseinek – leverése után eljön Krisztus ezeréves országlása, a Millennium, és csak ezután következik az Utolsó Ítélet.⁹ Az kérdéses, hány Antikrisztus lesz. A középkori tradícióban lényeges ellentmondással találkozunk: az egyik vélekedés szerint az Antikrisztus közvetlenül Krisztus második eljövetele előtt fog feltűnni, mások szerint viszont már több alakban is megjelent a történelem folyamán. Arról, hogy nem egy Antikrisztus jön, János első levelében találunk utalást.¹⁰ Ez utóbbi nézetet vallotta Szent Ágoston is, szerinte mindenki, aki az egyház ellen tör, Antikrisztus. Ez a nézet viszont éles ellentétben áll a történeti értelmezésben feltűnő, Végső Gonosz gondolatával.¹¹

Az első összefoglaló jellegű mű a 10. században született Adso tollából. A levélformában írt értekezés a keleti és nyugati egyházban található hagyományokat ötvözi, részletesen bemutatva a Végső Gonosz születésének körülményeit és cselekedeteit.¹² Adso egy végső Antikrisztust ír le, de előtte kitér az ágostoni tradíció Antikrisztusaira is.¹³ Ő intézményesítette a nyugati világban az Antikrisztusról való gondolkodást, emellett a későbbi, a Végső Ellenségről szóló életrajzok kiindulópontja is lett.

A 11–12. század folyamán alakult ki az a jelenség, amit McGinn Antikrisztus-szóhasználatnak nevez.¹⁴ A pápaság és császárság küzdelmei korában az ellenfelek gyakran nevezték egymást Antikrisztusnak. Akit Antikrisztusnak mondtak, arról azt terjesztették, hogy ő a testet öltött gonosz, és méltó a kárhozatra. Mind a császári, mind a pápai oldalról szívesen dobálóztak ilyen kijelentésekkel. Az Antikrisztus-kép ily módon fegyverré vált. A problémás azonosítások közepette az Antikrisztus fokozatosan a Jelenések könyvében leírt szörnyű teremtmények valamelyike lett: a hétfejű sárkány vagy pedig a tengerből kiemelkedő vadállat. A középkori gondolkodás a bibliai epizódokat mindig párhuzamba vonta az éppen fennálló aktuális körülményekkel, az értelmezések a politikai helyzetnek megfelelően változtak, formálódtak. Ezért nem születhetett ekkor sem egységes kép az Antikrisztusról.¹⁵ A 13–14. századra bárkiből lehetett Végső Idők Császárat vagy éppen Antikrisztust faragni néhány megfelelően alkalmazott bibliai idézettel. Az Antikrisztus a 13. századra már korántsem volt elvont, teológiai vitákban szereplő figura, hanem nagyon is kézzelfogható és megnevezhető lett. A keletről jövő Antikrisztus gondolata

tükröződik az 1242. évi mongol támadás kapcsán is,¹⁶ ennek ellenére a Kelettel kapcsolatos próféciaák nem váltak a legenda szerves részévé.

Fiorei Joachim munkássága és hatása

A 13. századra az apokaliptikus retorikának Adso mellett megjelent egy másik kulcsfigurája is: Fiorei Joachim. A késő középkori apokaliptikus gondolkodásra legnagyobb hatást gyakorló szerző 1135 körül született Calabriában. Többek közt a Szentföldre is elzarándokolt, remetéskedett az Etnán, majd ciszterci szerzetes lett Corazzóban. Az 1180-as években elhagyta a ciszterci rendet, és egy új kolostort alapított San Giovanni da Fiorében. Apokaliptikus szempontból legjelentősebb művei *Az összhang könyve*, a *Tízúrú zsoltár* és a *Ábrázolások könyve (Liber Figurarum)*. Művei forradalmasították a történelemszemléletet, mert szakított az ágostoni hagyománnyal, és visszatért a milleniarizmus gondolatához. Kiemelte az Antikrisztust szokásos eszkatológiai összefüggéséből.¹⁷ Bizonyos tekintetben tehát reformista, de nem az egyház intézményi reformját kívánta, sem az ősegyházhoz való visszatérést.¹⁸

Fiorei Joachim nem tartotta magát prófétának; habár állítólag két alkalommal is látomása volt, amelyekben látta az Utolsó Ítéletet, de ő hangsúlyozta, hogy nem új dolgokat nyilatkozik ki, hanem azokat értelmezi, amelyek a Bibliában találhatóak.¹⁹ A Teremtés hét napjának a világ hét korszakával való analógiája helyett a *három status* fogalmát vezette be. A három kor a Szentháromság három személyének felel meg. Az első kor, az Atya kora már lezárult; ez volt a Teremtéstől Antiochus Epiphanesig tartó szakasz.²⁰ Az Ótestamentum idejének megfelelő időtartam a második status, mely Zakariástól 1260-ig tart, ez a Fiú, azaz a kereszténység kora. Az Újszövetségben leírtaknak megfelelően az emberiség a harmadik status küszöbén áll, az lesz a Szentlélek kora, amikor az egész emberiség élvezheti Isten szeretetét, és békében élhet a Végső Antikrisztus eljöveteleig, ami után bekövetkezik az Utolsó Ítélet. Ez a gondolat az alapvetően pesszimista ágostoni történelemszemlélettel ellentétben határozottan pozitív hangvételű.

Az apát a *Liber Figurarum*ban újszerű magyarázatot ad az Antikrisztus problémájára. Az ő olvasatában Krisztus előfutárainak három típusa volt: királyok, papok és próféták, míg Krisztus maga volt egy személyben király, pap és próféta.²¹ Kézenfekvő tehát, hogy a Nagy Antikrisztusnak is meglesznek a maga előfutárai, akik pont az ellenkezői lesznek a krisztusi előfutároknak. Az idők végén a Sátán majd megszabadul láncaitól és hatalmas sereget fog indítani; ennek Góg lesz a vezetője, az utolsó Antikrisztus.

Az Újszövetségben (az Atya statusában) a zsidóknak hét üldöztetést kellett elszenvedniük; tehát a második korszakban, a Fiú korában hét üldöztetésben lesz része a keresztényeknek is.²² Az említett műben az Apokalipszis hétfejű sárkánya felel meg a hét üldözőnek, akik hét király lesznek: „*Őt közülük már a múlté, egy most uralkodik, az utolsó még nem jött el, de amikor eljön, rövid ideig lesz csak maradása.*”²³ A hét fej, azaz a hét zsarnok a következő: 1) Heródes (a zsidók általi üldöztetés), 2) Nero (a pogányok általi üldöztetés), 3) Constantius (az eretnekek általi üldöztetés), 4) Mohamed (a szaracénok), 5) „Mesemoth” (valószínűleg észak-afrikai mór uralkodó, aki a Babilon fiai általi üldöztetést jelenti), 6) Szaladin, 7) a hetedik fej nyugatról fog felemelkedni, és annak a királynak a segítségére siet majd, aki a pogányok feje; végül a sárkány farka lesz Góg, a Végső Antikrisztus.²⁴ A hetedik fej és a fark jelentette

Antikrisztus rosszabb lesz a többinél, mert magát papnak, királynak és prófétának fogja mutatni. Az a tény, hogy a harmadik status beköszöntét 1260-ra tette, a későbbiekben szinte tálcán kínálta II. Frigyeset az ilyesfajta azonosításhoz, jóllehet az apát óvakodott megnevezni a hetedik fej viselőjét.²⁵

Fiorei Joachim 1202-ben bekövetkezett halála nem vetette vissza műveinek elterjedését. Tanítványai továbbra is másolták műveit, de személyének megítélése nem volt egységes: hol prófétának tisztelték, hogy eretnekséggel vádolták. A 12–13. század fordulóján ennek ellenére több neki tulajdonított vagy az ő hatását tükröző mű látott napvilágot; közülük a Jeremiás-kommentárok a legjelentősebb.²⁶ A 13. századtól nagyon sokszor szerepel a neve; úgy tartják számon, mint az Antikrisztusról szóló prófétát. Idézik tőle a sárkány interpretációját vagy az 1260-as év mint a korszakok közti fordulópont megjósolását, de az írók inkább csak azt ismételtek, amit mindenki tudott róla.²⁷

II. Frigyes mint Antikrisztus és Végső Ellenség

A császárság és pápaság évszázados küzdelmei alatt a pápák nemegyszer nyúltak a kiközösítés fegyveréhez. A joachimita befolyás az 1220-as években már nagyon erősen jelen volt a pápai udvarban; az Antikrisztus-azonosításokból pedig az egyházfők nem haboztak politikai tőkét kovácsolni. Az utolsó Stauf császár eltökélte, hogy helyreállítja az Imperium egykori tekintélyét; de hatalmi törekvései veszélyeztették a pápai területeket. A pápák pedig ahányszor fenyegetve érezték érdekeiket, a kiátkozás fegyveréhez nyúltak. Első ízben 1227-ben került sor erre, amikor a császárt a pestis megakadályozta abban, hogy időben elinduljon keresztes hadjáratára. IX. Gergely, a ferences rend nagy protektora nem éppen a türelméről volt híres; és mihelyt alkalma nyílt rá, kiközösítette Frigyeset, mondván, maga tűzte ki a dátumot, mikor kell elindulnia, és elfogadta, hogy annak elhalasztása kiátkozásba kerülhet.²⁸ Mikor a császár mégiscsak elindult a keresztes hadjáratra, a pápa a ferencesek segítségével elterjesztette a szicíliai területeken Frigyes halálhírét.²⁹ A két fél végül 1230-ban békét kötött. A pápának nem volt túl sok választása, mivel a halottnak hitt uralkodó diadalmasan tért vissza keletről.

IX. Gergely elkerülhetetlennek látta az összezsapást, ezért is exkommunikálta a császárt, de ekkor még nincs jelen apokaliptikus retorika az ellene intézett szövegekben.³⁰ Frigyes itt még nem démonikus alak, hanem elárvult gyermek, akit az egyház nevelt és emelt királyi méltóságba, de aki hálátlan módon késleltette a keresztes hadsereg indulását, nem törődve a pestisveszéllyel, ezáltal pedig sok kiváló főúr halálát okozta, és a Szentföldhöz sem került közelebb.³¹

Ez az incidens csak előjáték volt a pápaság és császárság közti elkeseredett harchoz. 1237-ben a császár Cortenuova mellett legyőzte a lombard városok szövetségét, ezzel teljesen körbevette a Pápai Államot. IX. Gergely próbált semlegességet mutatni a konfliktusban, de amikor Szardínia szigete a császárság befolyása alá került, újra az egyházi átok fegyveréhez nyúlt. 1239 virágvasárnapján második alkalommal is kizárta Frigyeset a hívők közösségéből, és felszólította a keresztény fejedelmeket és főpapokat, hogy terjesszék ennek hírét.³² A leghasznosabb terjesztőknek – akár az első kiközösítésnél, akár a későbbiekben – a ferencesek bizonyultak.

Végérvényesen megromlott a viszony a két szemben álló oldal között. A kíméletlen harc a jelképek síkján is mozgott, ahol mindkét fél bőségesen felhasználta

az apokaliptikus jelképtár nyújtotta lehetőségeket. Pápai oldalról két periódus mutatkozik a propagandaharcban: az első az 1239 és 1245 közötti szakasz, amikor a két tábor kölcsönösen apokaliptikus sértéseket vágott egymás fejébe; a második időszakban (1245 – kb. 1270) az apokaliptikus propaganda már nem közvetlenül a pápai udvarból indult, hanem főképp a joachimita befolyás alatt álló ferencesek terjesztették.³³ A császár a második kiközösítést már nem fogadta olyan nyugodtan, mint az elsőt. 1239 áprilisában egy enciklika jelent meg II. Frigyes neve alatt, amely a pápát igazságtalan bírónak és hamis prófétának nevezte.³⁴ II. Frigyes szeme előtt a régi cézárok dicsősége lebegett. Rendelkezett a szükséges egyéniséggel és hatalommal ahhoz, hogy véghez is vigye törekvéseit, és minden elérhető fegyverrel küzdött a pápa ellen.

A pápa szembesült a helyzettel, hogy a császár nem fog alázatosan bocsánatért könyörögni, hanem visszaüt. I. Gergely abban bízott, hogy meg tudja győzni az európai fejedelmeket arról, II. Frigyes nem más, mint eretnek, minden bűnre kapható szerzet, maga az Antikrisztus. Az *Ascendit de mari bestia* kezdetű levélben a pápa a Jelenések könyvében leírt vadállattal azonosítja Frigyeset, akinek szája káromlásokkal teli, a hit ellen támad, és felmutatja szörnyű alakját Krisztus ellen.³⁵ A levél elsőként nevezi Frigyeset Antikrisztushoz hasonló személynek. A pápai propaganda nem Frigyes politikája ellen irányult, hanem személye ellen, úgy próbálván beállítani őt, mint aki az egész kereszténységre veszélyt jelent, és aki a hit ellensége.³⁶ Alátámasztani látszott ezt a vádat Frigyes excentrikus életmódja és vonzódása a Kelet iránt. A pápa megvádolta, hogy szándékosan veszejtette el a zárandokokat Brindisiben, és titokban megegyezett a szultánnal, valamint Jézust, Mohamedet és Mózeszt csalónak nevezte.³⁷ Emellett erkölcsstelen is, szodomita, és elkövetett már minden elképzelhető bűnt, így nem más, mint az Antikrisztus előfutára, és méltó a kárhozatra.

A Pietro della Vigna vezette császári propaganda tüstént választott, megcáfolván minden ilyen állítást, sőt kijelentette, hogy Gergely Mohamed követője, tehát a kereszténység ellensége. A válasz is megidézte az Apokalipszis figuráit, a pápát nem egy, hanem rögtön három szörnyeteggel is azonosította: a vörös lóval, a sárkánnyal és a mélység angyalával. „*Ő maga az Antikrisztus, aki minket az előfutárának tart...*”³⁸ A pápa válaszul így fakadt ki: „*Miféle más Antikrisztusra kellene még várnunk, amikor – mint tetteiből ez világosan látszik – már el is jött Frigyes személyében?*”³⁹

A második kiközösítéstől IX. Gergely haláláig terjedő időszak egymás kölcsönös sértegetésével telt. Mindkét fél politikailag kívánta ellehetetleníteni ellenfelét, és ahhoz, hogy megfossa támogatóitól, be kellett bizonyítania: a másik semmilyen segítségre és szánalomra nem méltó. Az Antikrisztus emlegetése ekkor még inkább ügyes retorikai fogás. Az itáliai krónikások példának okáért szívesen idézik a két fél leveleit, de kevés érdeklődést mutatnak az Apokalipszis közeli eljövételét jelző utalások iránt.⁴⁰ Nagyon jól tudták ugyanis, hogy az igazi küzdelem csak most fog kibontakozni.

Amikor IX. Gergely 1241 nyarán váratlanul elhunyt, a harc még korántsem ért véget. A megosztott kardinálisok IV. Celesztin néven választották meg utódját, aki alig három héttel megválasztása után követte Gergelyt a sírba.⁴¹ Végül 1243 júniusában Sinibaldo de Fieschi választották meg pápának, aki IV. Ince néven foglalta el a pápai trónt. A császár itáliai előrenyomulása miatt aggódozó pápa elhagyta Rómát, és Lyonba menekült, ahol 1245. július 17-én kiátkozta és megfosztotta rangjától a

császárt.

A Viterbói Rainer által jegyzett pamfletekben Antikrisztus egyetlen motívuma sem hiányozhatott (ezekhez képest IX. Gergely hasonló írásai ártalmatlan dokumentumoknak tűnnek).⁴² Az írások új Nerónak és Heródesnek nevezték Frigyeset, sőt még ezeknél is rosszabbnak. Frigyes válaszul kimutatta, hogy az „Innocencius papa” kifejezés számértéke 666, a Fenevad száma, azaz Ince az Antikrisztus.⁴³ Míg az előző időszakban az Antikrisztus jellemzőit kapcsolták Frigyeshez, a második, az 1245-től 1270-ig tartó szakaszban a viszony megfordult: a császárt oly mértékig azonosították a Végső Ellenséggel, hogy életrajzi adatai és személyiségjegyei átszivárogtak az Antikrisztus-legendába. Ez elsősorban három tényezőnek köszönhető: a pápaságnak, amely politikai indokból próbálja ellehetetleníteni a császárt; Fiorei Joachim újszerű Apokalipszis-magyarázatainak, valamint a joachimi tanokat magáévá tevő ferences rendnek.

A Joachim által megjövendölt harmadik statust, a Szentlélek korát a ferencesek úgy tekintették, mint az ő korszakukat, ahol mindenki békességben élhet. Magukat azonosították a „spirituális férfiak” csoportjával, amely majd a második status végén ellenáll az Antikrisztus hordáinak. A rendalapító Assisi Szent Ferenc stigmatizációja által „Alter Christus” lett, az új Krisztus; követői tehát elkötelezték magukat az új Krisztus ellenfelével, az Antikrisztussal szemben.⁴⁴ Az ő értelmezésükben az 1260-as év lesz a vízvonalzó, amikor megszűnik majd az üldöztetés, és ők vezethetik át a kereszténységet a harmadik status boldog korszakába. A lelkes ferencesek már nemcsak betéve tudták Joachim minden Antikrisztusra vonatkozó jövendölését, hanem maguk is írtak hasonló szövegeket. Ilyen a már említett Jeremiás-kommentár, amely szerint az egyházat 1260-ig három üldözés fogja sújtani: az első üldözők a németek lesznek (vezetőjük majd a pápa bukását okozza), a másodikak az eretnekek, a harmadikak pedig a szaracénok.⁴⁵ (A császár seregeiben valóban voltak muzulmán csapatok, és azt maga Fiorei Joachim is megírta a Liber Figurarumban, hogy a sárkány utolsó feje a pogányok királyának szövetségese lesz.)⁴⁶

Az első olyan ferences krónikás, aki kijelentette, hogy Frigyes nemcsak az Antikrisztus előfutára, hanem maga az Antikrisztus, Salimbene de Adam volt. Amint belépett a minoriták közé, azonnal Fiorei Joachim írásainak hatása alá került. Krónikájában pontról pontra végigveszi Frigyes élettörténetének minden elemét, ami igazolja, hogy ő a megtestesült Végső Gonosz, és minden állítását bőségesen adagolt bibliai idézetekkel támasztja alá.⁴⁷ Melyek voltak a földön járó Antikrisztus életének ezen eseményei? Már a születésére is gyanús körülmények közt került sor; anyja harmincéves kora után ment férjhez, és kilenc év gyermektelenség után esett terbebe. Ráadásul férjhezmenetele előtt sokáig egy apácázárdában élt, és állítólag felvette a fátylat; ez megfelel az Antikrisztus születéséről szóló azon mítosznak, hogy az majdan egy apáca gyermeke lesz.⁴⁸ Az apja pedig állítólag mészáros volt Jesiben.⁴⁹ Gonosz, epikureus és eretnek volt; az egyház ellen támadt. Mihelyt az egyház ellen támadt, elvesztette erejét, és olyanná vált, mint a bibliai Sámson.⁵⁰ A már idézett *Ascendit de mari* című levélben említett káromlásra is mond példát: amikor Frigyes a Szentföldre lépett, csalódottan közölte, hogy ha az Isten ezt nevezte az Ígéret Földjének, akkor bizonyára nem látta még Szicíliát.⁵¹

Fontos leszögezni, hogy a ferences rend propagandája, miszerint Frigyes a Végső Ellenség, csak Itáliában, a pápai befolyás alatt álló területeken terjedt el. Paradox módon a német területeken pont az ellenkezője történt: a császárt úgy kezdték tekinteni, mint a züllött egyház megtisztítóját, és a Végső Idők Császárárt tisztelték

benne. Az Itáliában élő, joachimita tanokkal töltekezett ferencesek pedig várták az 1260-as esztendő, amikor eljön majd az új világregd és vele az ő idejük. Hatalmas csapást jelentett tehát nekik, hogy 1250-ben, teljes tíz évvel hamarabb, mint várták, Frigyes váratlanul meghalt.⁵² Salimbene nehezen hitte el Frigyes halálhírét; korábban azt remélte, hogy gonoszabban fogja végezni. Mindenesetre megjegyzi, hogy Frigyes életében elkövetett bűnei kiütözköztek rajta halála után: teste gyorsan bomlásnak indult. Florentino városában temették el, mivel olyan iszonyatos bűz áradt belőle, hogy nem tudták visszavinni Palermóba.⁵³ Salimbene a be nem teljesült prófécia miatt csalódott a joachimita tanokban, 1260 után teljesen szakított eszméivel, és csak abban hitt, amit látott.⁵⁴

Frigyes halála valóban katasztrófa volt mind az itáliai – akiknek ő volt az Antikrisztus –, mind a német joachimita „tanok követőinek, akik az Utolsó Napok Császárárt várták. II. Frigyes alakja ekkorra összeforrt mindkét tábor apokaliptikus várakozásaival, és szerepét a Végső Dolgok történéseiben már halála sem befolyásolta. Elterjedt az a vélekedés, hogy Frigyes valójában nem halt meg, vissza fog térni. A pápák többször is elhíresztelték már, hogy meghalt, mint például jeruzsálemi keresztes hadjárata idején; mi bizonyítaná tehát, hogy ezúttal a hír igaz? Jó néhány forrásban felbukkant egy profetikus vers: „*Rejtéken hal meg, és nem tud róla senki / A nép között terjed majd: »Él« és »Nem él.«*”⁵⁵

A szicíliaiak szerint, ha Frigyes nem halt meg, akkor csak egy helyen lehet: az Etnán. A vulkán, füstfelhőivel és lávafolyamaival már eddig is az apokaliptikus várakozások tárgya volt. Egy rege szerint pedig Artúr király is a hegy alatt alszik.⁵⁶ A hegy inkább démonikus, mint messianisztikus figuraként tünteti fel Frigyeset, akit a szicíliai ferencesek sokkal inkább visszatért Nerónak, *Nero redivivusnak*, mint második Artúrnak gondoltak.⁵⁷ 1250 után többen is látták a császárt, ahogy az Etna krátere körül feltűnik. Eccelstoni Tamás angol ferences beszámol arról, hogy Mansueto testvér elmondta: nem sokkal halála után egy ferences barát látta, ahogy II. Frigyes ötezer lovas katonától kísérve a tengerbe vonult, majd onnan kijöttek, és felvonultak az Etna hegyére.⁵⁸ (A vulkán kráterét pedig a pokol szájának tartották.)

A joachimiták másik értelmezése szerint a császár ugyan meghalt, de utódaiban fog feltámadni kártékony szelleme, és így tovább fogja gyötörni az egyházat.⁵⁹ A Stauf-dinasztiából származó utód, aki majdan az egyház ostora lesz, lassan legendás személyiséggé vált III. Frigyes néven. A későbbiekben III. Frigyes Antikrisztus-szerű szerepben a francia legendákban tűnik fel, amelyekben egy másik visszatért császár, a feltámadt Nagy Károly ellenfele lesz.⁶⁰

II. Frigyes „pályafutása” mint Antikrisztus korántsem volt olyan sikeres, mint a Végső Idők Császáráként. IX. Gergely és IV. Ince Frigyes-ellenes írásai politikai indítékokból születtek, és Viterbói Rainernek, valamint a joachimi tanokat magukévé tevő minoritáknak köszönhetően beépültek az Antikrisztus-legendába. Az ellenfél ilyen mértékű démonizálása politikai húzás, mivel ezáltal a szemben álló fél elveszti emberi mivoltát, és mindannak a rossznak lesz a megtestesítője, ami ellen a jó kereszténynek fel kell vennie a harcot. A 13. század légköre különösen fogékony volt az apokaliptikus tanításokra, és az a határozott és erős retorika, amit a pápai udvar használt, termékeny talajra hullott a joachimi tanok követőinek körében, de Itálián kívül nem terjedt el, és a 13. század után nagyrészt el is tűnt. Az Alpoktól északra Frigyes felséges, misztikus alak volt minden kiátkozás és trónfosztás ellenére. A 14–15. századi elképzelésekben II. Frigyes fokozatosan a városi szegények és a parasztok megváltója lett, aki majd békét és bőséget hoz.

II. Frigyes mint a Végső Idők Császára

Létezik egy másik hagyomány is a középkori keresztény apokaliptikában: az Utolsó Napok Császáráról.⁶¹ Az Antikrisztus-legendánál ez az elképzelés újabb keletű. Eszerint amikor a kereszténység veszélybe kerül, felemelkedik majd a rómaiak császára, és legyőzi Krisztus ellenségeit, visszaállítja Róma dicsőségét; majd béke lesz, és olyan nyugalom, amilyen sosem volt előtte, és nem is lesz többé, mert ez lesz az utolsó béke a földön. Majd megnyílnak „észak kapui”, és azok a népek, amelyeket még Nagy Sándor üzött oda, előtörnek. Az egész föld rettegni fog tőlük, és elbujdokol előlük. Az északról jött törzsek – Góg és Magóg népe – rettenetesen lesznek: emberhúst esznek majd, és vadállatok véréit isszák. Megfertőzik a földet, és senki nem tud ellenállni nekik. Néhány év elteltével a császár leveri őket, és Jeruzsálemben fog uralkodni hét és fél évig. Uralma alatt béke lesz és bőség; majd eljön az Antikrisztus. Ekkor a császár felmegy a Golgotára, leveszi koronáját és a keresztre helyezi, és birodalmát felajánlja az Atyának. A kereszt és a korona a mennybe fog vétetni, és ezután elkezdődik az utolsó csata, amit Krisztus vív meg a Sátánnal.⁶²

E legendának legkorábbi, teljes egészében fennmaradt változatát a 7. századból ismerjük.⁶³ Európában a 8. században jelent meg latin fordításban. Az első fennmaradt szöveg Methodius nevéhez fűződik, ő valószínűleg egy névtelen szíriai szerző művét használta fel hozzá.⁶⁴ A hagyomány a késői judaizmus messianisztikus elemeit ötvözi az erősödő arab uralomtól való félelemmel.

A legenda hangsúlyozza, hogy a császár „rex Romanorum” lesz. A szíriai névtelen krónikás és a Pseudo-Methodius-féle szöveg is a bizánci császárt azonosítja a rómaiak királyával. A 7. században Bizánc volt az új Róma, a legerősebb keresztény állam, amelynek a legtovább kell majd ellenállnia az Antikrisztus hordáival szemben. Az Utolsó Napok Császára, aki harcra száll majd a hitetlenek seregeivel, értelemszerűen a bizánci basileus lesz. A szöveg célja valószínűleg az volt, hogy reményt adjon az arab fenyegetés közepette, és hogy minden olvasójával elhitesse: csakis a bizánci basileus képes megszabadítani a muszlim iga alól. A történet Bizáncban és később nyugaton is rendkívül népszerű volt, hiszen nemcsak a gonosz elleni ellenállásra szólított fel, hanem lehetőséget adott az uralkodóknak, hogy magukat az Utolsó Napok dicsőségre kiválasztottnak lássák. A Végső Idők Császárának címére nyugaton legnagyobb eséllyel Nagy Károly pályázhatott, mivel ő állította helyre a Római Birodalom tekintélyét Nyugat-Európában. A legenda gyorsan beépült a nyugati apokaliptikus hagyományba, valószínűleg Adso is ismerte a szöveget.⁶⁵

Az első kereszties hadjárat idején néhányan azt várták, hogy Nagy Károly majd feltámad, és elfoglalja trónját Jeruzsálemben. Jeruzsálem városa ugyanis rendkívül szorosan összekapcsolódott az Utolsó Napok képzetével; az egész keresztény egyház spiritualitása ebben a földi városban összpontosult.⁶⁶ A legenda tehát összekapcsolta Rómát, a földi hatalom városát a Szent Várossal, az égi hatalom szimbólumával. A Végső Idők Császára Krisztus mása,⁶⁷ emellett a rómaiak királya is. Ezzel sikerült elérni, hogy Róma pozitív szerepet játsszon az Utolsó Idők történeiseiben. A császár másik fontos jellemzője, hogy harcos uralkodó, a keresztények védelmezője, és az igazság protektora. A 12. századra a Rex Romanorum ideálja már elég pontosan körvonalazódott, méghozzá a feltámadt Nagy Károly, *Carolus Redivivus* alakjában.

II. Frigyes személyében olyan uralkodó került trónra, aki Nagy Károly óta elsőként volt alkalmas arra, hogy megtestesítse az Utolsó Napok Császárárt. Már születésekor azt várták tőle, hogy elhozza a Vergilius IV. eklogájában megjövendölt aranykort. Eboli Péter, VI. Henrik udvari költője először nevezte „stupor mundinak”, azaz a világ csodájának – bár a dicséret nem az újszülött tehetségét illette, hanem inkább Konstanciát, aki már jócskán benne járt a korban. Salimbene testvér ugyanezzel kapcsolatban azt jegyzi meg gúnyosan, hogy a gyermek egy hentes fia volt, de a közvélemény szemében valóban világcsodának számított, hogy egy nő negyvenéves kora felett egészséges utódnak adott életet. Az udvari asztrológus Eboli Péterhez hasonlóan azt jövendölte, hogy a gyermek majd békét hoz a földre.⁶⁸

Mivel a gyermek december 26-án, karácsony napján született, a párhuzam közte és az újszülött Jézus, a Béke Királ a közt még jobban felerősödött. Maga Frigyes is szívesen emlékezett meg szülőhelyéről, Jesiről mint „második Betlehemről”.⁶⁹ A kisdedet tehát rögtön születése után Jézushoz és Augustushoz hasonlították; egy személyben testesítette meg az égi és földi uralkodót. Amikor 1212-ben Mainzban megkoronázták, és ezzel a Német-római Birodalom feletti uralom is rászállt, sokan úgy tekintettek rá, mint Dávidra, aki legyőzte a Welf Góliátot.⁷⁰ Ebben az időben még mindig „csodagyerek” volt, *Puer Apuliae*, Apulia tiszta és ártatlan szülötte. Jóllehet ekkorra már nem volt kimondottan zsenge korban, de feltűnő megjelenésével: hosszú, vörösszőke fürtjeivel és napbarnított bőrével inkább egy kóbor hercegre hasonlított, mint a Német-római Birodalom királya útra kelt Jeruzsálem felé, és a Szent Sír templomában saját kezűleg koronázta meg magát, és kinyilvánította, hogy uralmát a Mindenható Isten által nyerte el.⁷¹ Ezzel a gesztussal Frigyes valóban az új Dáviddá vált – Krisztus előfutárává, és Krisztus királyi mivoltának megtestesítőjévé. A kortársak szemében immár több volt, mint közönséges ember.

Jóllehet a jelképek síkján egyértelműen győzelmet aratott, a valóság korántsem volt ilyen rózsás. Mikor jeruzsálemi koronázásával Dávid utódjának, a keresztény világ uralkodójának tűnt, éppen pápai kiközösítés alatt állt. A két hatalom közt egyre erősödtek az ellentétek, mígnem sor került a végső szakításra. Minél hevesebb volt a harc, annál erősebben bizonygatta mindkét fél a maga meggyőződését. Mielőtt IX. Gergely 1239-ben kijelentette, hogy Frigyes az Antikrisztus előfutára, a császárnak jól működő propagandahálózata által már sikerült elhitetnie az ellenkezőjét. Piero della Vigna már néhány héttel urának második kiközösítése után színes szavakkal ecsetelte urának, a császárnak a dicső tetteit, és botránynak nevezte, hogy a pápa kiközösítette őt.⁷²

Frigyesnek két célja volt: egyrészt, hogy felidézze győzelmeit, és bebizonyítsa, mennyire dicső uralkodó, másrészt hogy megcáfolja a pápa vádjait. Minél hevesebben támadt a pápa, a császári propaganda annál erősebben bizonygatta, hogy Frigyes az ideális uralkodó. Ha valaki a „világ csodája” ellen ilyen gonosz vádakot hoz fel, az csak azt bizonyítja, hogy pusztán az irigység és hatalomvágy motiválja. Még mielőtt a pápa a legvégső fegyverhez nyúlt, és az *Ascendit de mari* levélben az Antikrisztus előfutárának nevezte Frigyest, Piero della Vigna már több olyan levelet írt, amelyben meglehetősen szarkasztikus modorban teszi neveltségé a pápát. A farizeusokhoz hasonlítja a pápai udvart, amelynek tagjai gyűlést tartanak uruk, a római császár ellen. Félnék tőle, mert diadalt aratott ellenségein, és ha nem fékezik meg őt, szétzúzza a lombardokat, és Cézárhoz hasonlóan elmozdítja majd őket helyükről. Szólójét majd másokra bízta, hogy megműveljék. Lám, amit kis szikrának

véltek, pusztító lánggá változott, ami megégetheti őket is. Ezért ők védekezni fognak, és minden eszközzel azon lesznek, hogy megsebesítsék, nehogy többé talpra állhasson.⁷³

A levél mestermunka a maga nemében: porig alázza a pápai udvar rosszindulatú áskálódóit. Azzal, hogy a farizeusokhoz hasonlítja őket, urát a Megváltóval vonja párhuzamba, ezt a párhuzamot tovább erősíti a szőlőskerttről szóló példabeszédre való utalás. A szerző világosan kijelenti, hogy ha az egyház szőlőskertjének gazdája, a pápa nem gondozza megfelelően a rábízott javakat, akkor a császárnak jogában van letenni trónjáról. Frigyes tehát egyértelműen a pápa felettese, és nemcsak a római császár jogán, hanem erkölcsileg is messze felette áll az áskálódó farizeusoknak. Ezt a levelet Piero della Vigna nem Frigyes nevében bocsátotta ki, hanem saját neve alatt.⁷⁴ Frigyes ugyanis nem volt meggyőződéses keresztény, de a környezetében élők számára a messianisztikus hangvétel nagyon is megfelelő volt. Hívei tőle várták a *renovatio mundi*, amiben majd beteljesülnek a bibliai ígéretek.⁷⁵ Számukra Frigyes volt az Isten által megbízott megújító, nem pedig a hamis pap, Gergely. A 11. század óta a német királyok magukat az Isten földi helytartójának gondolták, szemben a pápával, de Frigyes még ennél is tovább ment: ő Isten teljhatalmú megbízottjának, második Krisztusnak mutatta be magát. Ez annak is köszönhető, hogy Szicíliában nagyon erősen éltek a Bizánci Birodalom hagyományai, ahol a basileus Isten nevében beszélt.

A Piero della Vigna vezetete propaganda sikeres volt: német földön a köznép körében hatott az a felfogás, amely Frigyest mindvégig messiás királynak tisztelte, még akkor is, amikor a szerencse elpártolt tőle. Közeli tanácsadói viszont nem jártak ilyen jól: Piero della Vignát, aki közel húsz éven át volt a császár bizalmasa, 1249-ben letartóztatták, megvakították és bebörtönözték. A börtönben öngyilkos lett.⁷⁶

Azt viszont nem lehet kijelenteni, hogy Frigyes messiási hírnevét csakis személyes adottságainak és tanácsadói ügyes propagandatevékenységének köszönheti. Ezek csakugyan alkalmassá tették, hogy személyét azonosítsák a Végső Idők Császárával, de akárcsak az Antikrisztus-vita esetében, itt is egyfajta „kereslet” találkozott a „kínálattal”. A „kereslet” ez esetben azt a mozgalmat jelentette, amely egy újfajta vallási ideált, az evangéliumi szegénységhez való visszatérést és személyesebb vallást szeretett volna megvalósítani. (Erre az igényre volt válasz többek közt a koldulórendek születése is.) Ők üdvözölték Frigyes egyházellenes fellépését, és tőle várták, hogy eltörli a fennálló egyházi rendet, és megvalósítja a szegények egyházát. Az eszkatológikus várakozások bennük úgy csapódtak le, hogy elkezdték várni a császárt, aki elhozza a béke és egyenlőség korát – azaz a Joachim által megjövendölt harmadik statust.

A szegények védelmezője

A béke, igazság és rend kora, a megjósolt aranykor, a fiorei apát harmadik statusa és a Végső Idők Császárának tradíciója első esetben egy meglehetősen radikális szövegben találkozott a politikával.⁷⁷ A Domonkos-rendbe tartozó Arnold testvér műve, a *De correctione ecclesiae* 1248-ban íródott, vagyis akkor, amikor Frigyest már harmadszorra is kivetették az egyházból. Ennek ellenére a szöveg IV. Incét helyezi az Antikrisztus trónjára. Ugyanis nem minden klerikus értett egyet a római Kúria ítéletével, hanem szép számmal voltak olyanok is – mint például a ferences rend miniszter generalisa, Cortonai Illés –, akik Frigyes pártján álltak. A ferences rend is

megosztott volt, míg Itáliában a pápák legjobb ügynökei voltak a Frigyes elleni propaganda terjesztésében, addig a német ferencesek a császár mellett foglaltak állást, sőt az itáliaiak egy része is.

Arnold levelében nemcsak a Frigyeshez lojális klérus szólal meg, hanem elsősorban az „advocatus pauperi”.⁷⁸ Szerinte korának egyháza pusztulófélben van, a hívők pedig vakon és süketen tévelyegnek az ördög mesterkedéseinek kitéve. A világ immár elérte a hatodik kor végére, és küszöbön áll a hetedik kor, amikor az egyház megújul, és visszatér az apostoli szegénység korába. A megújításra pedig egyetlen ember alkalmas: Frigyes császár. De őt ebben az áldásos munkájában hátráltatja IV. Ince, aki mindenben Krisztus ellensége, és eretnkségeket hirdet Péter trónjáról. Az egyház igazi pásztorai ebben a nehéz időben a domonkos rendiek, akik apostoli életmódjukkal az igaz hit példáját mutatják. Az egyház megmentője Frigyes lesz, aki a szegényeken alapuló új egyházat védelmezi a pápa-Antikrisztus ellen. Ez a levél, jóllehet egy domonkos írta, nem tükrözte egész rendjének álláspontját, hanem egyéni alkotás volt. Újdonság benne Frigyes politikai programjának radikális és újszerű értelmezése. Meglepő, hogy az apostoli szegénység védelmezőjének nem klerikus személyt választ, hanem egy világi hatalmasságot. Úgy tűnik, Arnoldra inkább Frigyesnek a pápákkal szembeni kéréllhetetlensége volt hatással, nem a messianisztikus propaganda. A levél igen kemény kritikát fogalmaz meg az egyház vezetése ellen, és a legnagyobb mértékben helyesli Frigyes kemény fellépését. De a császár dicsérete nem abból fakad, hogy ő a kezdettől fogva megjövendölt Végző Idők Császára, inkább azt hangsúlyozza, hogy az egyház megtisztításával azzá válhat.

Arnold fráter az egyház megreformálásától várta, hogy majd beköszönt a béke kora, ami elhozza a bőséget és az igazságosságot a szegényeknek. A korabeli parasztok számára viszont az egyházi megújulás és a joachimi próféciaik beteljesülése másodlagos kérdés volt. A 12. századtól a karitász teológiája a szegénység két doktrínáját különböztette meg: Péter szegényeit, azokat, akik a klérus tagjaiként önként vállalták a nélkülözést, és Lázár szegényeit, akik az állandó anyagi bizonytalanság miatt szorultak segítségre.⁷⁹ A 12–14. században megjelent a városi szegények rétege: ezek az emberek keményen dolgoztak, de jövedelmükből mégsem tudtak megélni. Ha egy ilyen alacsony néposztályba tartozó személyt megkérdeztek, melyek a legfőbb szükségletei, akkor az első helyen szerepelt az elegendő mennyiségű táplálék, egy kis pénz, feleség, ház, és utána a gyerekek.⁸⁰ A lelki szükségletek ebben a felsorolásban nem is szerepelnek.

Nyilván egy kiszolgáltatott és éhező ember nem tette oly mértékben magáévá a Joachim-féle próféciaikat, hogy annak alapján tekintse Frigyeszt az Utolsó Császárnak. A spirituálisok hatására viszont eljutott hozzájuk a jobb világról szóló tanítás, és maguk is reménykedni kezdtek az igazság és bőség korában. A birodalmi propaganda pedig elhintette köztük, hogy ennek a boldog állapotnak egyedül Frigyes lehet a beteljesítője. Arnaud de Villeneuve, a híres orvos és kémikus 1309-ben írt dialógusában arról értekezett, hogy egy király elsődleges feladata a szegények gyógyítása, és ez a gondolat már egyértelműen II. Frigyes alakjához kapcsolódott. Raymond Lull pedig *Blanquerna* című regényében egy olyan egyházzól álmodozott, ahol a szegények a gazdagok ellen vonulnak.⁸¹ Mindkét szerző a társadalmi harmónia megteremtését sürgette. Néhányan meglehetősen radikálisan oldották meg a szegények ellátását: 1327-ben Würtenberg grófja állítólag sok nincstelen összegyűjtött, és máglyán megégettetett, mondván, hogy az Evangélium szerint ilyeneké a mennyek országa, és ő nem akar mást, csak odaküldeni őket minél gyorsabban.⁸²

Frigyes politikai tevékenységében nem jutott szerep a szegényeknek, különösen a német területeken élőknek, mégis ez a réteg tisztelte őt a legjobban, és ők várták a legkitartóbban a visszatérését halála után. Számukra egészen a 15. századig Frigyes maradt a megígért messianisztikus császár. A világi egyház elleni fellépésével Frigyes a német szegény nép szemében Messiás lett. Az emberek emlékezetében a *Puer Apuliae* alakja fokozatosan összemosódott nagyapjának, Barbarossa Frigyesnek az emlékével, és a törékeny, örökifjú szöke gyermekből fokozatosan hatalmas harcossá változott. I. Frigyes unokájához hasonlóan elindult Jeruzsálembé, hogy ott uralkodjon, és ugyanolyan hirtelen és furcsa körülmények közt távozott ebből a világból, mint azonos nevű utódja. Egy régi német legenda szerint Barbarossa nem halt meg, hanem a Kyffhäuser nevű hegy mélyén alszik, és közben a szakálla egyre csak nő, de egy napon majd felébred, ha népének szüksége lesz rá. A két Frigyes végül egyetlen mitikus alakká olvadt össze a nép képzetében.⁸³

„Fredericus redivivus”

A II. Frigyes feltámadását váró mozgalmat az is felerősítette, hogy halála után kezdődött a nagy német interregnum, és az ország fokozatosan káoszba süllyedt. A belső bizonytalanságok hatására már nemcsak a szegények, hanem az egész német nép reménykedni kezdett benne, hogy Frigyes majd előbb-utóbb visszatér.⁸⁴ Frigyes valóban visszatért, többször is. Az 1250-es évet követően a krónikák nagyon sok esetben számolnak be arról, hogy valaki az ő nevében lépett fel, és ideig-óráig még sikere is volt. A leghírhedtebb ilyen eset Wetzlarban történt az 1280-as években. Az imposztor Neussban kezdte tevékenységét: kihirdette, hogy ő a visszatért Frigyes császár, és kihívást intézett Habsburg Rudolffhoz, azt állítván, hogy ő a rómaiak igazi királya, de hajlandó egyezkedni Rudolffal arról, kit illet meg a Német-római Császárság koronája. Rudolffnak természetesen esze ágában sem volt, hogy tárgyaljon a csalóval; az ál-Frigyest visszaszorították Wetzlarba. A városi nép egy része kész volt fegyvert fogni érte, de végül kiszolgáltatták a Habsburg uralkodónak, aki máglyán megégettette.⁸⁵ Ez a fajta büntetés nem a lázadóknak járt, hanem a boszorkányoknak és eretnekeknek. Az imposztor nem azért végezték ki, mert felkelést szított, hanem azért, mert magát Krisztushoz hasonlította, és azt állította, hogy feltámadt a halálból, márpedig ez eretnekségnek számított. A wetzlari csaló nem császárnak címeztette magát, hanem a Végítélet küldöttének, aki majd elterjeszti uralmát az egész földön. A máglyán azt kiabálta, hogy hiába végzik ki, Krisztushoz hasonlóan majd ő is feltámad pár napon belül. Követői ezt elhitték neki; állítólag amikor eltakarították a máglya romjait, nem találták meg a csontjait, hanem csak egy kis babszemet leltek. A bab pedig az újjászületés szimbóluma. Harmadnapon a kivégzés után valóban feltűnt valaki, aki azt állította magáról, hogy ő a wetzlari Frigyes.⁸⁶ 1284-ben egy remete Wormsban bukkant fel, aki magát szintén Frigyesnek nyilvánította, és hihetetlen népszerűségnek örvendett a városban.⁸⁷

A hamis Frigyesek feltűnése generációról generációra adta tovább a hitet, hogy Frigyes majd visszajön. A halott császár emberfeletti, halhatatlan lényvé vált a nép képzeletében. Az, hogy a nevében fellépőket megégették, csak erősítette a hitet, hogy bármi történjék is, a császár vissza fog térni. A halottaiból visszatérő és népe megsegítésére megjelenő uralkodó figurája nem egyedülálló. A már említett Nagy Károly-legenda a 16. században újraéledt a francia nép körében, sőt összeütközésbe került a Frigyes-legendával is.

A visszatérés azonban nem csak a legendák szintjén fordulhatott elő. Aki magáról kimondta, hogy ő a feltámadt Frigyes, nyomban nagy népszerűsége tett szert. Ezeknek a hamis Frigyeseknek is volt előzménye: egy korábbi eset a 13. század elején Flandriában történt. Konstantinápoly 1204-es elfoglalása után Flandriai Balduin lett a császár, de őt a bolgárok néhány évvel később elfogták és kivégezték. Halála után lánya, Johanna örökölte a grófi címet, de birtoka hamarosan francia befolyás alá került, ami kiváltotta a lakosság tiltakozását. A nép reménykedni kezdett benne, hogy Balduin nem halt meg, hanem majd visszatér hozzájuk. 1224-ben Tournai környékén valóban felbukkant valaki, aki azt állította magáról, hogy ő Balduin. A „Fredericus redivivusokkal” ellentétben ez az ember nemcsak egy várossal tudta elhitetni igazát, hanem egész Flandriával. A leglelkesebben persze itt is a városi szegénység üdvözölte, de akadtak támogatói a nemesség köréből is, sőt elűzték Johannát, és az állítólagos Balduint megkoronázták Valenciennes-ben. A csalót végül II. Frigyes is segítette leleplezni. Bár Flandria régi-új grófja látszólag minden részletet tudott abból az időből, mielőtt elment Konstantinápolyba, egy kérdésre mégsem tudta a választ: nem tudta, ki ütötte lovaggá. Ezután gyorsan fény derült a többi hazugságára is. Eredetileg Bertrand de Ray volt a neve. 1225 októberében felakasztották Lille-ben.⁸⁸

Mind a Balduin-imitátor, mind az ál-Frigyesek közös vonása volt, hogy valamennyien alacsony néposztályból származtak, és valamennyien abban bíztak, hogy megnyerik maguknak a népet. Az ilyen kalandorok fellépése viszont érthetően nem tetszett a kormánynak, így a Frigyes visszatéréséről szóló tanítást eretnekségnek bélyegezték.

Az eretnekség vádjának ellenére az emberek továbbra is hittek Frigyesben. Hogy mennyire szilárdan tartotta magát ez a hit, arra tanú Johannes Winterthur krónikája is. Johannes Winterthur a 14. század első éveiben született, és 1313 körül léphetett be a minoriták közé. Krónikája III. Ince megválasztásával kezdődik, és utolsó azonosítható dátuma 1348 nyara. Mivel a szöveg a lap közepén ér véget, valószínűsíthető, hogy a szerzőt egy nagy pestisjárvány vitte el.⁸⁹ Krónikájának különlegessége, hogy az életében történt eseményeket saját tapasztalatai alapján írja le. Művében népi elemeket és anekdotákat is átvett, szemléletmódja városias gondolkodásra utal. A rendtársai által írt krónikákkal ellentétben igyekszik objektivitásra törekedni. Mivel általában lakonikusan és moralizálásoktól mentesen ír, így az általa megörökített epizódokból viszonylag pontos képet kaphatunk a 14. század első felének vallási életéről.⁹⁰

Johannes Winterthur krónikájának végén található a Frigyes-legenda 14. századi formájának legrészletesebb változata. *„Ezekben a napokban – írta – az emberek közt elterjedt a híre, hogy Frigyes császár visszatér, és megreformálja az egyházat.”* Azok, akik ezt elhitték, azt is hozzátették, hogy biztosan eljön, még akkor is, ha „ezer darabra tépték, és hamuvá égették”. A császár egyházi reformja pedig így fog festeni: amikor eljön, és újra elfoglalja birodalma legmagasabb pozícióját, a szegény nőket gazdag férfiakhoz fogja hozzáadni, és fordítva. A társadalmi harmóniát tehát békés módon, házasság útján fogja megvalósítani. Az apácákat és nővéreket is kiházasítja, és a szerzetesek sem fognak asszony nélkül maradni: nekik majd özvegyeket talál. Első lépésben tehát felszámolja a szegény és gazdag réteg közötti szakadékot. Ezzel a mozzanattal szövetségre lép a tehetős és nincstelen, és a világi nép mintegy egyesül egy nagy, boldog családban. Az eljövendő aranykor ezek szerint meglehetősen hedonista korszak lesz, ahol még azok is megtalálják a maguk párját, akiket egyébként kötne a szüzességi fogadalmuk. Mikor eljön ez a boldog állapot,

akkor majd visszajuttatja az árváknak és özvegyeknek mindazokat a javakat, amelyeket elvettek tőlük. Ezzel párhuzamosan olyan keményen fog lecsapni a klérusra, hogy a szerzetesek kénytelenek lesznek majd tehéntrágyával eltakarni tonzúrájukat, hivatásuknak jelét.⁹¹ Az egyházi személyeket, különösen a ferences rendbelieket elűzi. Majd mikor birodalmát már olyan dicsőségessé és igazságossá teszi, amilyen soha azelőtt nem volt, hadseregével átkel a tengeren, és vagy az Olajfák hegyén, vagy a kiszáradt fánál visszaadja hatalmát.⁹² Maga Johannes Winterthur ezt a hiedelmet hamisnak nevezi, és leszögezi, hogy örültség azt hinni, hogy valaki, aki már nyolcvan éve halott, egyszer csak feltámad. Azonkívül aki ilyesmit hirdet, az nemcsak örült, hanem eretnek is, mert ellentmond az Írásnak és a katolikus hitnek. A szöveg viszont nem csúszik át vádaskodásba és fenyegetőzésbe, csak leszögezi, hogy írójának mi a véleménye ezekről a hiedelmekről.

A 15. században még egyszer feltűnt a feltámadott Frigyesről szóló legenda. A francia monarchia megerősödésével a királyok magukat tekintették Nagy Károly igazi utódainak, és ezáltal a *Rex Romanorum* megszemélyesítőinek is. A 14. század második felére datálható Telesphorus-féle jövendölések már arról beszéltek, hogy az Antikrisztus majd a mitikus III. Frigyes személyében jön el, a Hamis Pápa támogatásával. A jó seregeit a franciák királya, egy bizonyos Károly fogja vezetni, aki az angyali pápa segítségével fog győzelmet aratni.⁹³ Erre mintegy válaszként született meg az ún. *Gamaleon*. Ebben Gamaleon, egy szent ember látomásában tanúja lesz annak, ahogy egy német császár elsöpri a francia királyságot és a pápaságot, és minden népen a németek fognak uralkodni. Róma megszűnik egyházi központ lenni, az új spirituális központ Mainz lesz.⁹⁴ A Gamaleon tekinthető a „Fridericus redivivus” mítosz utolsó feltűnésének. II. Frigyes alakja viszont sosem tűnt el a közös német emlékezetből, jóllehet az Utolsó Császárról szóló jövendölések szép lassan megszűntek. Megmaradt viszont a hit egy, a világon diadalmaskodó német uralkodóban. Frigyes neve összeforrt az egyesített, hatalmas Németország reményével.⁹⁵

Jegyzetek

1 Konstancia II. Roger szicíliai király utószülött lánya volt, 1184-ben ment hozzá Henrikhez, Barbarossa Frigyes császár fiához. Miután II. Vilmos szicíliai király, Konstancia unokaöccse törvényes utód nélkül hunyt el, a normann uralkodóház egyetlen törvényes leszármazottja Konstancia lett; felesége jogán Henrik számíthatott a koronára. A szicíliaiak Tankrédot, II. Roger törvénytelen leszármazottját választották királlyá. Henriknek csak Tankréd halála után sikerült megkoronáztatnia magát.

2 *Abulafia, David* : Frederick II. A Medieval Emperor. New York, 1992. 120.

3 Henrik a szakirodalomba a sajtós (VII.) Henrik jelöléssel vonult be.

4 Szardínia hagyományosan a pápai érdekszféra része volt, így annak elfoglalása a pápai területek elleni támadást jelentett.

5 Ez a második kiközösítés egyáltalán nem volt váratlan. Frigyes, aki ekkor Páduában tartózkodott, nyíltan hirdette, hogy ez csak a pápai igazságtalanság újabb megnyilatkozása. *Van Cleve, Thomas Curtis*: The Emperor Frederick II of Hohenstaufen. Immutator Mundi. Oxford, 1972. 428–429.

6 *Reeves, Marjorie*: The Prophetic Sense of History in the Medieval and Renaissance Europe. Aldershot, 1999. 12.

7 Mt. 24, 5

8 *Emmerson, Richard Kenneth*: Antichrist in the Middle Ages. A Study of Medieval Apocalypticism, Art and Literature. Washington, 1984. 11–12. (Kasermann szerint az apokaliptikus gondolkodás az egész keresztény teológia anyja, de ezzel az állítással a keresztény teológusok nem értenek egyet.)

9 *Reeves, Marjorie*: The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism. Notre Dame, 1993. 295.

10 I Ján. 2, 18.

11 *Emmerson*: i. m. 65. A középkorban számos sajátos tézis alakult ki az Antikrisztusról, mivel az Újszövetségben egymásnak ellentmondó utalások vannak róla. Például 2 Thesz 2, 3–8 szerint a „kárhozat fia” egyes számban van említve, mint a bűn embere, akinek el kell jönnie az Úr napja előtt, és Jézus „szája leheletével” fogja elpusztítani, míg a már említett 1 JN 2, 18–25 az Antikrisztust úgy azonosítja, mint azt, aki tagadja az Atyát és a Fiút. Valószínűleg emiatt emlegették a későbbiekben az eretnekeket is Antikrisztusoknak. A korai egyház idején az Újtestamentumra támaszkodva alakult ki a nézet, hogy Krisztus ellentéte az egyház ellensége lesz, ez mutatkozik meg Ágostonnál és több kora keresztény gondolkodónál is, mint például Órigenésznél és Tyconiusnál is. Ágoston az Isten városában kitér arra, hogy a Jelenések könyve egy spirituális allegória, és eszerint a Millennium a kereszténység születésével kezdődött.

12 A nyugati tradícióban az Antikrisztus szülőhelye Babilon. A későbbi, keletről jövő gonosz képzeete is ebből a hagyományból táplálkozik.

13 *McGinn, Bernard*: Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében. Budapest, 1995. 114.

14 Uo. 133.

15 *Emmerson*: i. m. 67.

16 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 164. Matthew Paris kónikája egy verssel kapcsolatban emlékezik meg a mongol támadástól való félelem és az Antikrisztus eljövetele közötti összefüggésről: „*Cum fuerint anni transacti mille ducenti / Et quinquaginta post partum Virginis almae, / Tunc Antichristus nascetur daemone plenus.*” A szöveg az Antikrisztus eljövetelét a Krisztus születésétől eltelt 1250. évre teszi.

17 *Emmerson*: i. m. 60.

18 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 149.

19 *Apocalyptic Spirituality. Treatises and Letters of Lactantius, Adso of Montier-en-Der, Joachim of Fiore, the Franciscan Spirituals, Savonarola. Translation and introd. by Bernard McGinn. New York, 1979. 98–100.*

20 A Dániel könyvében leírtak szerint az ő bukása után jött el a vég.

21 *Apocalyptic Spirituality. i. m. 139.*

22 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 151.

23 Jel 17, 9–10.

24 *Apocalyptic Spirituality. i. m. 136–138.*

25 Kantorowicz szerint viszont már II. Frigyes születésekor megnevezte őt mint Antikrisztust. *Kantorowicz, Ernst: Frederick the Second. 1194–1250. New York, 1967. 4.*

26 Az apát neve alatt futó mű címetzétének VI. Henrik császárt gondolták, noha az újabb kutatások bebizonyították, hogy az az 1240-es években íródott (*McGinn, Bernard: Visions of the End. Apocalyptic Traditions in the Middle Ages. New York, 1979. 159.*), és a harmadik kor eljövetelének közelségére hívja fel a figyelmet. Jóllehet valóban tartalmaz autentikus szövegeket, de olyan összefüggésekben használja őket, ami eltér az apát által használtaktól.

27 *Reeves: The Prophetic Sense of History. i. m. 298.*

28 *Abulafia*: i. m. 167.

29 *Kantorowicz*: i. m. 178.

30 Az 1227. október 10-én kelt pápai enciklikában IX. Gergely megemlékezik arról: Frigyes megígérte, hogy felszabadítja a Szentföldet, vállalva azt is, ha nem teljesíti ígéretét, megkockáztatja az exkommunikációt. *MGH Epistolae Saeculi XIII de regestris Pontificum Romanorum, 1, 281–285.*

31 Uo. 219.

32 Uo. 640.

33 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 166.

34 *Abulafia*: i. m. 317.

35 Ennek a levélnek is, hasonlóan a többi ekkoriban kelt apokaliptikus hangvételű pápai irathoz, Viterbói Rainer volt a megfogalmazója. A pápai udvarban élő kardinális mindvégig II. Frigyes és a Stauf-ház elkeseredett ellensége maradt. A levelet idézi *McGinn: Visions of the End. i. m. 173–174.*

36 *Abulafia*: i. m. 318.

37 *Kantorowicz*: i. m. 499.

38 In exordio nascentis mundi. Idézi *McGinn: Visions of the End. i. m. 174–175.*

39 A „Convenerunt in unum” pápai levélből. Idézi *McGinn: Antikrisztus. i. m. 166.*

40 *Abulafia*: i. m. 320.

41 *Abulafia*: i. m. 352.

42 *Kantorowicz*: i. m. 592.

43 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 167.

44 Egy legenda szerint Frigyes és Ferenc személyesen is találkozott 1222-ben, Bariban, ahol Frigyes megkísértette Ferencet. *Kantorowicz*: i. m. 160.

45 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 168.

46 *Apocalyptic Spirituality. i. m. 138*

- 47 *Chronica Fratris Salimbene ordinis Minorum*. MGH Scriptorum 32. 236–238. Angol fordítása: The Chronicle of Salimbene de Adam. Ford: Joseph L. Baird, Giuseppe Baglivi, John Robert Kane. New York, 1986.
- 48 *Kantorowicz, E.*: i. m. 4–5.
- 49 The Chronicle of Salimbene de Adam. i. m. 17.
- 50 Uo. 182–183.
- 51 Uo. 352.
- 52 *Cohn, Norman Rufus Colin*: The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages. London, 1993. 112.
- 53 The Chronicle of Salimbene de Adam. i. m. 348. A testet valójában Manfred parancsára előbb Messinába, majd Palermóba vitték, és az ottani katedrálisban temették el. Sötétvörös porfirból készült szarkofágja ma is megtekinthető.
- 54 *Chronica Fratris Salimbene*. i. m. 302.
- 55 *Idézi McGinn*: Antikrisztus. i. m. 169.
- 56 *Abulafia*: i. m. 432. Szerinte Frigyes az Etnán először 1250 decemberében látták.
- 57 *Lerner, Robert E.*: Frederick II Aloft, Alive and Allayed. In: Verbeke, Werner; Verhelst, Daniel (eds.): The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages. Leuven, 1988. 371.
- 58 *Ex rerum Anglicarum scriptoribus saec. XIII*. MGH Scriptorum 28. 567–568.
- 59 *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 169.
- 60 *Reeves*: The Influence of Prophecy. i. m. 314.
- 61 Az angol szakirodalomban Emperor of the Last Days vagy Last World Emperorként szerepel.
- 62 *McGinn*: Visions of the End. i. m. 75–76.
- 63 Ez az első teljes hosszában fennmaradt szöveg, amelynek előzménye a szíriai névtelen írása. Az Utolsó Napok Császárnak legendáját nem teljes egészében ők találták ki, hanem voltak már az 5. században is ehhez hasonló messianisztikus alakok az apokaliptikus szövegekben, de az Utolsó Császár megnevezés először Pseudo-Methodiosznál bukkan fel. *McGinn*: Antikrisztus. i. m. 102.
- 64 *McGinn*: Visions of the End. i. m. 70–71.
- 65 Uo. 73.
- 66 *Reeves*: The Prophetic Sense of History. i. m. 47.
- 67 A legenda gyakorlatilag azonosítja Krisztussal, hiszen felmegy a Golgotára, Jézus szenvedéseinek helyszínére, és hozzá hasonlóan leteszi hatalmát, és felajánlja magát az Atyának.
- 68 *Chronica Fratris Salimbene*. i. m. 362. Michaelis Scotis jövendölése.
- 69 *Reeves*: The Influence of Prophecy. i. m. 300.
- 70 *Abulafia*: i. m. 118.
- 71 Uo. 187.
- 72 *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum inde ab a. MCXCVIII usque a. MCCLXXII (1198–1272)*. MGH Constitutiones, 2, suppl. 290–998.
- 73 *Idézi Van Cleve*: i. m. 430–431.
- 74 *Abulafia*: i. m. 317.
- 75 *Reeves*: The Influence of Prophecy. i. m. 310.
- 76 Dante viszontlátta lelkét a pokolban: „*Èn voltam, ki Frigyes szívének kulcsát / Tartottam mind a kettőt és kezembe 'a kulcs, kizárva és bezárva úgy járt, / hogy nem jutott titkába senki sem be.*” (Pokol 19, 58–60. Babits Mihály fordítása.)
- 77 *Reeves*: The Influence of Prophecy. i. m. 311.
- 78 *Fratris Arnoldi ord. Praed. De correctione ecclesiae epistola*. Berlin, 1865. 10–19.
- 79 *Geremek, Bronislaw*: Poverty. A History. Oxford, 1994. 24.
- 80 *Mollat, Michel*: The Poor in the Middle Ages. An Essay in Social History. New Haven, 1986. 178.
- 81 Uo. 186.
- 82 *Iohannis Vitodurani Chronica*. MGH Scriptorum Rerum Germanicarum. N. S. 3. 84.
- 83 A Kyffhäuser legendáról bővebben: *Munz, Peter*: Frederick Barbarossa. A Study in Medieval Politics. London, 1969. 3–22.
- 84 *Cohn*: i. m. 114.
- 85 *Abulafia*: i. m. 432.
- 86 Ezt az embert később Utrechtben szintén kivégezték. *Cohn*: i. m. 115.
- 87 Uo. 113.
- 88 Uo. 90–93.
- 89 *Moorman, John*: A History of the Franciscan Order. From its Origins to the Year 1517. Oxford, 1988. 398.
- 90 *Piippo, Mikko*: Who Belongs to History? John of Winterthur O. F. M. (D. 1348) and the Common People.

In: Lehtonen, Tuomas M. S.; Mehtonen, Päivi (eds.): *Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages*. Helsinki, 2000. 124–126.

91 A tehéntrágyával való eltakarás motívuma bukkan fel egy ferrarai inkvizíciós per anyagában is, ahol a tanúvallomás szerint a vádlottak arról beszéltek, hogy hamarosan eljön az idő, amikor az ördög szolgálinak, a klerikusoknak trágyával kell majd eltakarni tonzúrájukat, nehogy felismerjék őket. *Lerner, Robert E.: Medieval Millenarianism and Violence*. Spoleto, 2004. 44.

92 Johannes Vitoduranus *Chronica*. MGH SS. *Res. Germ.* n. s. 3, 280.

93 *McGinn: Visions of the End*. i. m. 246–247.

94 *Cohn*: i. m. 118.

95 II. Frigyes megítélését a 20. századi német történetírásban ez a gondolat határozta meg. Az 1930–40-es években írt műveket indirekt módon befolyásolta a korabeli német belpolitika. *Abulafia*: i. m. 456.